УДК 800.2 : 802/809. 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА

Кирпиченко О.Е.

Одним з головних напрямків, спрямованих на вивчення споріднених мов є порівняльно-історичне мовознавство.

Тільки на початку XIX ст. із заснуванням порівняльно-історичного методу, у якому порівняння стало засобом, а історичний підхід до мови головним принципом дослідження, вдалося науково обґрунтувати багато відповідностей індоєвропейських мов та відтворити процес їх розвитку. Основоположниками цього методу були німецькі лінгвісти Франц Бопп і Якоб Грімм та датчанин Расмус Раск.

У 1819-1837 рр. вийшла "Німецька граматика" Якоба Грімма. В якій він досліджує готсько-германські мови, простежуючи співвідношення звуків і форм споріднених мов у різні часи та в різних діалектах. Я.Грімм визнаний основоположник історичної граматики.

Р.Раск та Я.Грімм визначили два закони пересуву приголосних у германських мовах. У передмові до "Німецької граматики" Я.Грімм спробував пов`язати історію німецької мови з романтичним уявленням про три ступені розвитку мови: на першому ступені відбувається зріст коренів та слів; на другому з`являються флексії та суфікси; на третьому засновується гармонія цілого. Головні праці Р.Раска: "Дослідження походження давньопівнічної, чи ісландської, мови" (1818), "Про фракійську групу мов" (1822). Як основоположник скандинавської філології Р.Раск сприяв затвердженню порівняльно-історичного мовознавства в індоєвропейському мовознавстві.

Філологічне вивчення германських мов, особливо німецької та англійської, порівняльно-історичне вивчення структури германських мов, зокрема готської мови, сприяло тому, що на початку XIX ст. германістика стала впливовою в лінгвістиці.

У Росії розробкою порівняльно-історичного методу почали займатися з другої половини XIX ст., насамперед у Петербурзькому університеті на кафедрі загальної літератури, яку 1870 р. очолював О.Н.Веселовський. У кінці XIX ст. його учень Ф.О.Браун заснував кафедру германської філології і почав дослідницьку роботу в сфері етнолінгвістичних зв`язків. Слов`янське мовознавство своїми успіхами зобов`язано також у значній мірі працям Й.Добровського, А.Х.Востокова і Ф.Міклошича.

У працях Й.Добровського (1753-1829) закладено основи порівняльної граматики слов`янських мов, які спиралися на визнання спорідненості слов`янських мов і давності старослов`янської мови. Багато уваги він приділяв походженню слов`янського письма та першої письмової слов`янської мови.

Засновники порівняльно-історичного методу поклали початок історичному вивченню мови. Саме в цей період з`являються історичні граматики германських, романських, кельтських і слов`янських мов, а також історичні описи окремих мов, чи мовних груп.

Першу порівняльну граматику слов`янських мов створив професор слов`янської філології Віденського університету Ф.Міклошич (1813-1891).

У другій половині XIX ст. і в XX ст. вивчаються зв`язки слов`янських мов з неслов`янськими, розглядаються особливості фонетики, морфології, словотвору, лексики та синтаксису.

Виявлення генетичних зв`язків санскриту з європейськими мовами стало причиною для створення генеалогічної класифікації мов. Перші спроби визначення мовної спорідненості дали підставу для морфологічної та типологічної класифікації мов у працях німецьких учених А. Шлейхера, Ф.Шлегеля, а також В.Джоунза.

Великий внесок у створення порівняльної граматики індоєвропейських мов зробив Франц Бопп (1791-1867) [2, 24-25]. Він ставився до порівняння мов як до засобу, який дозволяє глибше проникнути в будову мови та пояснити її історію. Ф.Бопп обґрунтував наявність індоєвропейської сім`ї мов, створив порівняльно-історичну граматику, і зокрема індоєвропейське порівняльно-історичне мовознавство.

Філософські основи порівняльно-історичного мовознавства заклав В.Гумбольдт (1767-1835). Його головне дослідження - "Про мову каві на острові Ява". У вступі до цієї праці було викладено

лінгвістичну концепцію В.Гумбольдта. Він вважав, що головний недолік попереднього мовознавства полягав у тому, що порівняльно-історичне вивчення мови обмежувалося класичними мовами та відривало історію мови від історії народу. Найважливіша частина лінгвістичної теорії В.Гумбольдта - учення про форму мови. Оскільки форми мови національно своєрідні, то загальне в мовах можна виявити шляхом порівняння форм різних мов, використовуючи мови споріднені та неспоріднені. З одного боку, В.Гумбольдт намагався виявити генетичний зв`язок між усіма мовами, з другого боку, створив типологічну класифікацію мов.

Мовознавча концепція В.Гумбольдта мала великий вплив на розвиток лінгвістичної теорії. Це помітно у вченнях його послідовників Г.Штейнталя, О.О.Потебні, а також у теоріях І.А.Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра, Е.Сепіра, Н.Хомського, І.І.Мещанінова та Дж.Грінберга.

Подальший розвиток порівняльно-історичного мовознавства зв`язують з ім`ям А.Шлейхера (1821-1868), учня Ф.Боппа. А.Шлейхер створив морфологічну класифікацію мов. Відповідно до його теорії "родовідного дерева", індоєвропейська прамова в доісторичний період розпалася на слов`яно-германську та аріо-греко-італо-кельтську, а остання на греко-італо-кельтську та арійську. Недолік цієї теорії полягає в тому, що вона схематична і не відображає всю складність мовних відносин.

Таким чином, на початку історії порівняльно-історичного мовознавства компаративістика визначала свій предмет дослідження і науково-дослідницький метод як порівняльно-історичний. З того часу реконструкція прамовних форм займає все більше місце у порівняльно-історичному мовознавстві. Великий внесок у розробку порівняльно-історичного мовознавства зробили представники младограматичної школи, особливо В.Штрейтберг, І.Шмідт, К.Бругман, Б.Дельбрюк, А.Норен, Г.Остхоф, Д.Ф.Фортунатов та ін.

Младограматики висунули положення про те, що кожна фонетична зміна здійснюється за законами, які не мають виключень, а якщо відхилення спостерігаються, то вони викликані дією якогось іншого закону. Ці принципи були викладені у 1880 р. в книзі Г.Пауля (1960).

Особливу роль для порівняльно-історичного мовознавства зіграв Ф. де Соссюр, праця якого "Трактат про первісну систему голосних в індоєвропейських мовах" заклала основи для нового етапу розвитку порівняльно-історичного мовознавства. Він створив нову теорію індоєвропейського кореня.

У кінці XIX ст. дослідники починають приділяти особливу увагу питанням синтаксису та лексичної семантики. Починаючи з 1871 р., Б.Дельбрюк видає збірник під назвою "Синтаксичні дослідження". Продовжується поглиблений розгляд відомих близькоспоріднених мов.

Висунуті младограматиками принципи були застосовані до дослідження системи голосних, до дії аналогії та ін., і відкриття, які були одержані в результаті застосування цих принципів, вимусили переглянути багато суттєвих положень порівняльної граматики індоєвропейських, у тому числі і германських мов. Младограматики виконали велику роботу з систематизації усього наукового матеріалу. К.Бругман і Б.Дельбрюк у своїй п`ятитомній праці "Грундрис порівняльної граматики індоєвропейських мов", яка включала опис фонетики, морфології, словотвору та синтаксису всіх індоєвропейських мов, зробили спробу звести докупи всі досягнення мовознавства. Вони поставили перед собою мету - дослідження розвитку мови від первинного до сучасного її стану.

З іншої позиції була написана праця А.Мейе "Основні особливості германської групи мов" (1916 р.). А.Мейе вважав, що потрібно дослідити відповідності між окремими історично зафіксованими мовами, встановлюючи, що в кожній з них є збереженим від давнього стану, а що є новим, набутим у процесі самостійного розвитку цієї мови. Він намагався відтворити реальну динаміку мовного розвитку і показати, у чому полягає своєрідність германських мов [3, 445-471].

Декілька десятиріч практичного застосування порівняльно-історичного методу виявили і деякі його слабкі сторони: 1) порівняльно-історичним методом можна досліджувати подібність, але він малоефективний при дослідженні відмінностей між мовами; 2) при порівнянні споріднених мов часто використовуються факти різних періодів; 3) деякі особливості, які спостерігаються в декількох споріднених мовах, можуть бути помилково прийнятими за успадковані від загального джерела; 4) не всі рівні мовної системи однаково підлягають аналізу за допомогою історичного методу. Генетичну спорідненість мовних одиниць можна з найбільшою підставою довести тоді, коли зв`язок між звучанням та значенням немотивований. Ця властивість характерна для одиниць фонемного та морфологічного рівня. Синтаксичні форми, як найбільш мотивовані, не можуть бути впевнено зведені до єдиного генетичного джерела.

З часу виникнення порівняльно-історичного методу германські мови постійно знаходились у центрі уваги компаративістів. У результаті їх досліджень були одержані знання щодо фонемного складу, морфологічної будови, лексики германських мов, а також виявлено багато загальних особливостей, які можуть бути віднесені до загальної мови-основи.

Сучасне порівняльно-історичне мовознавство, з одного боку, досліджує досягнення та традиції компаративістики XIX ст., а з другого боку, ставить нові завдання та проблеми, які виникають у зв`язку з розвитком лінгвістичної теорії і відкриттям нових фактів. Головним принципом розвитку науки став нерозривний зв`язок теорії та практики.

Видатними представниками індоєвропеїстики XX ст. є Г.Хірт, Е.Курилович, Е.Бенвеніст, Ф.Шпехт, В.Пізані, В.Георгієв, В.Порциг.

У XX ст. порівняльно-історичний метод взаємодіє з іншими напрямками мовознавства, насамперед, з лінгвістичною географією та з історико-типологічними дослідженнями, які грунтуються на структурній подібності явищ у різних мовах, незалежно від їх походження. Обидва напрямки спираються на факти, відкриті порівняльно-історичним методом; у свою чергу компаративісти корегують свої висновки, спираючись на дослідження ареальної лінгвістики та типологічних досліджень.

Ареальні дослідження германських мов, насамперед німецької, мають більш ніж вікову традицію. Багато напрямків лінгвістичної географії розвинуті у працях Г.Венкера, Ф.Вреде, Т.Фрінгса. Традиція картографічного дослідження продовжується в нових роботах Ф.Маурера та Е.Шварца. Широку популярність у германистиці набула книга акад. В.М.Жирмунського "Німецька діалектологія". Вивчення діалектів дозволило уточнити у світлі історичної діалектології і такі важливі питання порівняльно-історичного мовознавства германських мов, як класифікація давньогерманських діалектів, взаємодія між діалектами, різна значущість ізоглос для характеристики діалекту, розподіл явищ другого пересуву приголосних. Методи досліджень, які перевірені на матеріалах сучасних діалектів, застосовуються при вивченні діалектів у історичному плані.

На відміну від попереднього періоду, коли ступінь спорідненості визначався на основі фонетичних та морфологічних ознак, у сучасній індоєвропеїстиці визнають також значення лексики та словотворчого аналізу. У цьому зв`язку не можна не згадати імена представників старшого покоління лінгвістів М.М.Гухмана, А.В.Десницької, В.М.Жирмунського, С.Д.Кацнельсона, М.І.Стеблина-Каменського, И.М.Тронського, а також мовознавців Е.А.Макаєва, Ю.В.Откупщикова.

Результати порівняльно-історичного вивчення германських мов створюють умови для типологічного дослідження цих мов на різних стадіях їх розвитку та для створення історико-типологічних описів германських мов. Дослідження зв`язків великих мовних сімей, які знаходяться у подальших відносинах, а, можливо, є спорідненими, виявляє вплив на розвиток порівняльно-історичного мовознавства. Ці матеріали та ідеї можна знайти в історико-типологічній концепції Дж.Грінберга. Якщо в період свого виникнення порівняльне мовознавство різко протиставило типологічне та історичне мовознавство і не могло встановити зв`язків індоєвропейської сім`ї з іншими сім`ями, то порівняльно-історичне мовознавство останніх десятиріч, періоду створення геолінгвістики як науки про різноманітність мов світу, їх ареалах і типологічній подібності, заперечує однобічність кожного з них і створює тим самим єдність порівняльно-історичних, типологічних і етнолінгвістичних досліджень, єдність, яка зберігає у той самий час специфіку об`єкту та методики аналізу. Типологічні дослідження, які виявляють подібність мовних явищ, можуть бути підставою для нових реконструкцій та перевірки надійності старих.

Методи фонологічних та фономорфологічних досліджень, які одержали широкий розвиток у XX ст., також плідно проявляються на порівняльно-історичних дослідженнях. Взаємодія цих методик дозволила висунути ряд важливих гіпотез.

Таким чином, порівняльно-історичний метод продовжує удосконалюватися та розвиватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодухов В.И. Общее языкознание. - М.: Высшая школа, 1974. - с. 24-25.
2. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. - М. - Л.: Наука, 1938. - с. 445-471.
3. Мейе А. Основные особенности германской группы языков. - М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1952. - с.34.